

ЭКОЛОГИЯ СОHASIDAGI JINOYATLARNING UMUMIY TAVSIFI VA TURLARI

Karimov Islom Umidullo o'g'li
IV Surxondaryo akademik litseyi
Huquqshunoslik fanlari o'qituvchisi

Kalit so'zlar:

Ekologiya sohasidagi jinoyatlar ijtimoiy xavflilik darajasining yuqoriligi shu bilan shartlanadiki, ularning sodir etilishi natijasida hayot va sog'liq uchun atmosferaning ozon qatlamiga, atmosfera havosiga, yer, yer ostiga, yer usti va osti suvlariga, o'rmon va boshqa o'simliklarga, hayvonot dunyosiga, mikroorganizmlarga, genetik fondga, tabiiy landshaftlarga zarar yetkazish xavfi yuzaga keladi.

Jinoyat qonunchiligi tarixida ilk bor ekologiya sohasidagi jinoyatlar O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga mustaqil bo'lim sifatida kiritildi va u o'z ichiga atrof-muhitni muhofaza qilish hamda tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlarni oldi.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlar – bu Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan, insonning hayotiy faoliyatini tabiiy muhitda sifat jihatidan saqlab turishga, uning resurslaridan oqilona foydalanishga, aholining ekologik xavfsizligini ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qiluvchi ijtimoiy xavfli qilmishlardir.

Atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar – bu Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan, atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanish sohasidagi ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qiluvchi ijtimoiy xavfli qilmishdir.

Atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlarning turdosh obyekti atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanish sohasidagi ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi.

Ko'rib chiqilayotgan jinoyatlarning ayrimlarida jinoyat predmeti qilmishga huquqiy baho berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, ekinzorlar, o'rmonlar, daraxtlar yoki boshqa o'simliklar (JK 198-m.) va boshq.

Атроф муhitни муhofаза qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlarning obyektiv tomoni harakat (JK 196, 198, 202–204-m.) yoki harakatsizlikda (JK 197¹-m.) ifodalanadi. Ayrim turdagi jinoyatlar ham harakat ham harakatsizlikda (JK 193–195-m., 197, 199–201-m.) sodir etilishi mumkin.

Ko‘rib chiqilayotgan jinoyatlar qonunda tuzilishiga ko‘ra formal (JK 197¹-m.) yoki moddiy (JK 193–197-m., 198–204-m.) tarkibli jinoyatlar sifatida ko‘rsatilgan.

Атроф муhitни муhofаза qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlarning subyektiv tomoni aybning qasd (JK 194, 197¹, 198-m. 2–3-q., 202– 202¹-m.) va ehtiyotsizlik (JK 198-m. 1-q.) shaklida ifodalanadi. Ayrim jinoyatlar aybning ham qasd ham ehtiyotsizlik (JK 193,195–197, 199–201, 203–204-m.) shaklida sodir etilishi mumkin.

Mazkur jinoyatlarning subyektlari 16 yoshga to‘lgan aqli raso jismoniy shaxslar bo‘lishi mumkin. Ayrim jinoyatlar uchun (JK 193, 194, 195-m.) 18 yoshdan javobgarlik belgilangan. Ba‘zi jinoyatlarning subyektlari maxsus belgilarga ega. Masalan, mansabdor shaxs (JK 195-m.), yer egasi, yerdan foydalanuvchi yoki ijarachi (JK 197¹-m.).

Tahlil qilinayotgan moddaning asosiybevosita obyekti tabiatdan oqilona foydalanish va atroф муhitни муhofаза qilish yo‘li bilan xo‘jalik va boshqa faoliyat sohasidagi ekologik xavfsizlikni ta‘minlash bo‘yicha yuzaga keladigan ijtimoiy munosabatlardir. Атроф муhitning salbiy o‘zgarishi, ekologik xavfsizlik norma va qoidalari buzilishidan kelib chiqqan inson sog‘lig‘i va hayotiga yetkazilgan zarar qo‘shimcha obyekt bo‘lishi mumkin.

Obyektiv tomondan jinoyat sanoat, energetika, transport, kommunal xizmat, agrosanoat, ilm-fan obyektlari yoki boshqa obyektlarni loyihalash, joylashtirish, qurish va ishga tushirib foydalanish normalari va qoidalarining buzilishida; davlat komissiyalarining a‘zolari tomonidan bu obyektlarning normativ hujjatlarda belgilangan qoidalarni buzib qabul qilinishi insonning o‘limi, odamlarning ommaviy ravishda kasallanishi, ekologiyaga salbiy ta‘sir qiladigan darajada atroф муhitning

o'zgarib ketishiga yoki boshqacha og'ir oqibatlarning kelib chiqishiga sabab bo'lishida ifodalanadi.

Loyihalash deganda, vakolatli shaxsning maxsus qaroriga asosan amalga oshiriluvchi va huquqiy oqibatlarni keltirib chiqiruvchi texnologik jarayonlar majmui tushuniladi. Obyektlarni loyihalash yakka (ijodiy) taklifni ilgari surish orqali amalga oshirilganda, agar atrof muhitni muhofaza qilish qoidalari buzilgan bo'lsa ham, bu jinoyat tarkibining obyektiv tomonini hosil qilmaydi.

Obyektlarni joylashtirish — loyihalanayotgan inshoot, transport infratuzilmasi, aholi punktlari, ishlab chiqarish komplekslarining muayyan maydonda joylashuvini belgilash bo'yicha faoliyat.

Qurish — yangi obyektlarni qurish, rekonstruksiya qilish, qayta jihozlash va boshqacha barpo etish yoki mavjud obyektlarni qayta tashkil etish.

Obyektlardan foydalanish — obyektlardan mahsulot olish, aholining yashashini ta'minlash uchun biror muayyan maqsadga muvofiq foydalanish.

Atrof muhit holatiga biron-bir tarzda ta'sir ko'rsatuvchi, sanoat, transport, kommunal xizmat, agrosanoat, ilmiy va boshqa obyektlarni loyihalash, joylashtirish, qurish va ishga tushirishda muayyan ekologik xavfsizlik normalari va talablariga rioya etilishi kerak. Masalan, atrof muhit holatiga bo'ladigan ta'sirlar albatta hisobga olinishi shart, atrof muhitning ana shu korxonalarining chiqindilari bilan ifloslanishiga yo'l qo'ymaslik uchun barcha zarur choralar ko'rilmog'i kerak; tabiiy resurslarning qayta ishlanishi hisobga olinishi zarur; obyektlarni barcha loyihalash ishlari va keyinchalik ularni qurish davlat ekologik ekspertizasi bilan kelishilgan holda va ularning ruxsati olinganidan keyingina amaldagi norma va qoidalarga muvofiq amalga oshirilmog'i lozim. Barcha obyektlar loyihalarida nazarda tutilgan jami iqtisodiy talablar bajarilgan taqdirdagina ular ishga tushishi mumkin.

Qurilishida va rekonstruksiya qilinishida ekologik xavfsizlik norma va qoidalarga rioya qilinmagan sanoat, ilm-fan va boshqa obyektlarning davlat komissiyasi a'zolari tomonidan foidalanishga qabul qilinishi, tahlil etilayotgan modda

dispozitsiyasida ko'rsatilgan og'ir oqibatlar kelib chiqsagina, jinoiy qilmishni hosil qiladi.

Qabul qilish qoidalari obyektlarni qurish, ulardan foydalanish, rekonstruksiya qilish bilan shug'ullanuvchi tuzilma boshqaruvi tomonidan belgilanadi. Ekologik xavfsizlik norma va talablari ushbu qoidalar va idoraviy normativ hujjatlarda o'z aksini topgan.

Obyektiv tomondan JKning 193-moddasida nazarda tutilgan jinoyat faol harakat orqali, shuningdek, harakatsizlik orqali ham sodir etilishi mumkin.

Ekologik xavfsizlik normalari va qoidalarining buzilishi amaldagi normativ-huquqiy hujjatlarda belgilangan ko'rsatmalardan farq qiluvchi xatti-harakat variantini tanlash.

Buzish taqiqlangan texnologik jarayonlardan, qoidalarda nazarda tutilmagan hisob-kitob metodikasidan foydalanish, ish bajarishni rad etish yoki ruxsatnoma va litsenziya shartlariga to'g'ri kelmaydigan faoliyat bilan shug'ullanish, tozalash inshootlariga yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan yuklamani oshirish, ekologik xavfsizlik normalari va qoidalarida ko'rsatilgan vazifalarni bajarmaslik (tegishli xo'jalik va boshqa qarorlar qabul qilinayotganda uni hisobga olish kerak bo'ladigan ma'lumotlarni qabul qilmaslik yoki mensimaslik, davlat ekologik ekspertizasi o'tkazilishini rad etish, tegishli tozalash inshootlari qurilishini rad etish, nazorat o'lchovlarini bajarmaganlik)dan iborat.

Harakatsizlik ekologik xavfsizlik talablari va normalarida to'g'ridan- to'g'ri ko'rsatilgan majburiyatlarni bajarmaslikdan iborat. Masalan, davlat ekologik ekspertiza xulosalarini bajarmaslik, davlat standartlarida qurilish va loyhalash uchun o'rnatilgan talablarni bajarmaslik va boshqalar.

Ekologik xavfsizlik normalari va talablarini buzish moddiy tarkibli jinoyat hisoblanadi. Insonning o'limi, odamlarning ommaviy ravishda kasallanishi, ekologiyaga salbiy ta'sir qiladigan darajada atrof muhitning o'zgarib ketishi yoki boshqacha og'ir oqibatlarning kelib chiqishi tariqasidagi oqibatlar obyektiv tomonning zaruriy belgisi hisoblanadi.

Boshqacha og'ir oqibatlar deganda, atrof muhit sifatining yoki uning obykti holatining ekotsid, epidemiya tahdidini yuzaga keltiradigan darajada yomonlashuvi, yaqin vaqtda bartaraf etib bo'lmaydigan yoki katta moddiy xarajat bilan bartaraf etiladigan avariylar; alohida obyektlarning nobud bo'lishi; yer degradatsiyasi va atrof muhitning boshqa salbiy o'zgarishlari tushuniladi.

Sharhlanayotgan jinoyat-huquqiy normaning qo'llanilishi to'g'risidagi masalani yechishda jinoyatning oqibati va ekologik muhitda ijtimoiy qadriyatlarining kamayish darajasini ifodalovchi miqdor ko'rsatkichlari hisobga olinishi kerak. Shunday oqibatlar bo'lgan taqdirdagina shaxsni jinoiy javobgarlikka tortish masalasi ko'riladi.

Jinoyat obyektiv tomonining zaruriy belgisi harakat bilan oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanishning mavjudligidir.

Dispozitsiyada sanab o'tilgan qilmishlar va kelib chiqqan oqibatlar o'rtasida sababiy bog'lanish ekologiya xavfsizligi normalari va talablari buzilishida aks etgan qilmish hamda kelib chiqqan oqibatlar o'rtasidagi qonuniyatli zaruriy bog'liqlik mavjudligini aniqlash qoidalari bo'yicha belgilanishi lozim.

Harakat bilan oqibat o'rtasida sababiy bog'lanish bo'lishi majburiydir va zararli oqibatlar atrof muhitni muhofaza qilish qoidalarini buzishdan kelib chiqqanligini (boshqa yoki qo'shimcha omillar orqali kelib chiqmaganligini) bildiradi. Ko'rsatib o'tilgan oqibatlar bilan harakat o'rtasidagi sababiy bog'lanish ekspert yoki tabiiy fanlar (geologiya, gidrometereologiya, atmosfera fizikasi va boshq.) sohasidagi mutaxassislar xulosasi bo'yicha belgilanadi.

Ekspertlar tomonidan foydalaniladigan normativlar mavjud. Masalan, suvning ifloslanish darajasini aniqlash unda zararli moddalarning ruxsat etilgan kontsentratsiya normativlari bo'yicha o'rnatiladi. Sog'liqni saqlash qonunchiligi oqava suvlarni samarali tozalash, zararli chiqindilarni yo'q qilishni ta'minlamaydigan yangi va rekonstruksiya qilingan korxonalar, tsex va boshqa ishlab chiqarish obyektlari qurishni taqiqlaydi.

Jinoyat ekologik xavfsizlik norma va qoidalarini buzishdan yuzaga kelgan oqibat kelib chiqqan vaqtdan boshlab tugallangan hisoblanadi.

Subyektiv tomondan jinoyat qasddan (egri qasd bilan) yoki ehtiyotsizlikdan sodir etiladi. Shaxs ekologik xavfsizlik norma va qoidalarini buzayotganligini anglaydi, ijtimoiy xavfli oqibatlar kelib chiqishi mumkinligiga uning ko'zi etadi, ularning yuz berishiga ongli ravishda yo'l qo'yadi va kelib chiqqan oqibatlarga beparvo munosabatda bo'ladi.

Ekologik xavfsizlik norma va qoidalarini buzishning subyekti maxsus, ya'ni o'zining xizmat holati bo'yicha atrof tabiiy muhit qoidalari va ekologik xavfsizlik normasiga rioya etilishiga mas'ul 18 yoshga to'lgan mansabdor shaxslar hisoblanadi. Ularga atrof muhitga nisbatan foydalanuvchi yoki tabiiy resurslardan foydalanuvchi yoxud tabiatni muhofaza qilish va undan foydalanish ustidan nazorat qilish funksiyasini bajaruvchi mansabdor shaxslar kiradi.

Bundan tashqari, obyektlarni qabul qilish bo'yicha davlat komissiyasi tarkibiga kiruvchi arxitektura-loyiha boshqarmasi, ilm fan, sanoat korxonalarini, qurilish tashkilotlari, kommunal xizmat organlari va mahalliy hokimiyatning mansabdor shaxslari ham jinoyat subyekti bo'lishi mumkin.

Asosiy o'rinni davlat, jamoat muassasalari, tashkilotlar va korxonalar ishchilarining xizmat vakolatlari ko'rsatilgan idoraviy normativ hujjatlar: ustav, yo'riqnoma va buyruqlar egallaydi. Subyektning javobgarligi hal qilinayotganda bu normativ hujjatlardan foydalanish kerak.

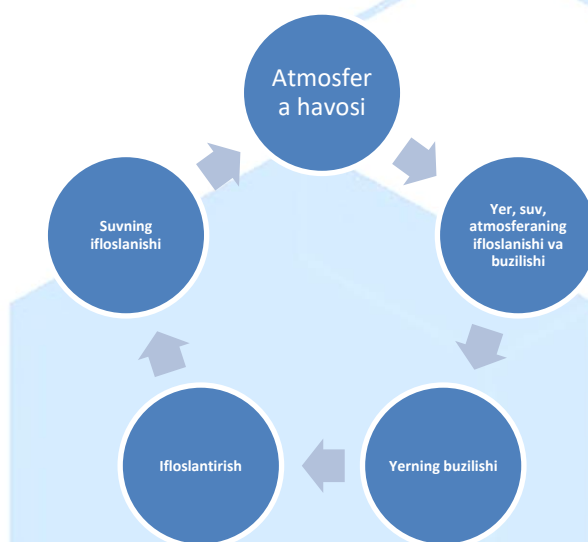
Kimyoviy, metallurgiya va shu turdagi ishlab chiqarish korxonalarini boshqa ishlab chiqarish korxonalariga qaraganda atrof tabiiy muhitni ko'p darajada ifloslantiradi. Mazkur korxonalarining mas'ul mansabdor shaxslari insonlar hayoti va sog'lig'i yoki tirik tabiat zarar yetkazishi mumkin bo'lgan radiatsiyaviy, kimyoviy, bakteriologik va boshqa xavflar haqida Tabiatni muhofaza qilish qo'mitasi va Vazirlar Mahkamasiga ma'lumotlarni taqdim etib boradilar.

Jinoyatning asosiy bevosita obyekti xo'jalik yurituvchi komplekslarning tegishli tarmoqlarida ekologik xavfsizlikni ta'minlashdan kelib chiqadigan ijtimoiy munosabatlar hamda atrof muhit, o'simlik va hayvonot dunyosidir, qo'shimcha bevosita obyekt — inson hayoti va sog'lig'i hisoblanadi.

Jinoyatning obyektiv tomoni zararli ekologik oqibatlarni keltirib chiqargan avariya va atrof tabiiy muhitning boshqacha tarzda ifloslanganligi haqidagi ma'lumotlarning qasddan yashirilishi va buzib taqdim etilishi natijasida atrof muhitga, inson sog'lig'i va hayotiga hamda hayvonot va o'simlik dunyosiga zarar va shikast yetkazishda ifodalanadi. Bunday qilmishlar harakat yoki harakatsizlik oqibatida sodir etilishi mumkin.

Jinoyat kodeksining 194-moddasida javobgarlik belgilangan atrof- muhitning ifloslanganligi to'g'risidagi ma'lumotlarni qasddan yashirganlik deganda, aybdor shaxs ekologik vaziyatning ahvoli to'g'risida umuman yoxud o'z vaqtida ma'lumot bermaganlik harakatlarini (harakatsizligini) tushunmoq lozim. Bunday ma'lumotlar haqiqatga muvofiq kelmasa (atrof- muhitning ifloslanganligi ko'rsatkichlarini kamaytirib ko'rsatish va hokazolar), ular buzilgan hisoblanadi.

Atrof muhitning ifloslanishi deganda, xo'jalik va boshqa faoliyat, tabiiy kuchning halokatli ta'siri, falokat yoki ofat oqibatida inson sog'lig'iga, tabiiy ekologik tizimga, o'simlik va hayvonlarning genetik fondlari holatiga tahdid soluvchi atrof tabiiy muhitning doimiy salbiy o'zgarishi sodir bo'ladigan hudud, shuningdek, suv va havo bo'shliqlarining radiatsiyaviy, kimyoviy, bakteriologik yoki boshqacha ifloslanishi tushuniladi.

Atmosfera havosi — atmosferaning turar joy, ijtimoiy va ishlab chiqarish binosi hamda ishlab chiqarish hududidan tashqarida bo'lgan, yerning evolyutsiyasi davomida

shakllangan yerga yaqin qavatni gazlarining tabiiy aralashmasi. Ularning ifloslanishi mehnatni muhofaza qilish va ishlab chiqarishdagi xavfsizlik qoidalarini buzish kabi jinoyat tarkibini keltirib chiqarishi mumkin.

Obyektiv tomondan jinoyat yer, suv yoki atmosfera havosining buzilishi, ifloslanishi va tabiiy xususiyatlarining boshqacha tarzda o'zgarishidan iborat harakat yoki harakatsizlik, jinoiy oqibat, harakat bilan kelib chiqqan oqibat o'rtasidagi sababiy bog'lanishda ifodalanadi.

Yer, suv, atmosferaning ifloslanishi va buzilishi deganda, o'zini o'zi tozalashga bo'lgan tabiiy qobiliyatini pasaytiradigan fizik, kimyoviy, biologik xususiyatlarga ta'sir tushuniladi.

Yerning buzilishi — uning unumdor qavatining buzilishiga va qirilib ketishiga olib keluvchi harakat (harakatsizlik).

Ifloslantirish — yerga xarakterli bo'lmagan fizik, kimyoviy, biologik modda, organizmlarni kiritish.

Suvning ifloslanishi deganda, suv tarkibining (fizik, kimyoviy va boshqa) o'zgarishlari tushunilib, buning oqibatida suv tozaligi belgilangan normativlardagidan ko'ra ko'proq ifloslanadi. Odatda, suvning ifloslanishi suvga sanoat ishlab chiqarishi chiqindilari oqizilishi, zaharli biologik moddalar, zaharli kimyoviy dorilarni saqlash qoidalari buzilishi va h.k.lar natijasida sodir bo'ladi. Oqibatda suvning ifloslanganlik darajasi ortib, insonga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Suvning kamayishi deganda, yuzaki va sizot suvlarning zaxiralari izchil qisqarib borishi va ular sifatining yomonlashuvi tushuniladi.

Jinoyatning bevosita asosiy obyekti o'rmon, ekinzor va boshqa dov- daraxtlarni atrof tabiiy muhitning tabiiy qismi va boyligi sifatida ulardan tegishli darajada foydalanish yo'li bilan saqlashni ta'minlash sohasida yuzaga keladigan va shakllanadigan ijtimoiy munosabatlardir.

Jinoyat sodir etilishi natijasida nobud bo'lgan meva, mahsulotlarga bo'lgan mulk huquqi qo'shimcha bevosita obyekt bo'lishi mumkin.

Jinoyatning predmeti o'rmonlardagi daraxt, butazorlarning har xil turlari hamda o'rmon fondiga kirmaydigan yoki kesish taqiqlangan daraxtlar, butazor, ekinzor va boshqa dov-daraxtlardir.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlar zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim muammolaridan biri bo'lib, ularning salbiy oqibatlari nafaqat tabiatga, balki inson salomatligiga, iqtisodiyotga va global xavfsizlikka bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bunday jinoyatlar asosan tabiatni muhofaza qilish tartibini buzish, ekologik xavfsizlik talablariga rioya qilmaslik, atrof-muhitga zarar yetkazish, noqonuniy ov qilish, qimmatbaho hayvonlar va o'simliklar bilan noqonuniy muomala, sanoat chiqindilarini noqonuniy tashlash kabi shakllarda namoyon bo'ladi.

Ekologik jinoyatlar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular ko'pincha ko'zga ko'rinmas shaklda sodir bo'ladi, kechikkan holda aniqlanadi va ularning oqibatlarini bartaraf etish uzoq vaqt va katta moddiy-texnik resurslarni talab etadi. Bu esa jinoyat huquqi va boshqa tegishli huquq sohalari doirasida ekologiya sohasidagi huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni aniqlash va samarali choralar ko'rishni dolzarb masala qilib qo'yadi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida ekologiyaga oid jinoyatlar alohida bobda nazarda tutilgan bo'lib, bunda atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan qonun normalari mustahkamlangan. Bular – Ekologik xavfli faoliyatni yuritish qoidalarini buzish, chiqindilar bilan muomala qilish qoidalarini buzish, noqonuniy ov qilish, baliq ovlash yoki hayvonlarni tutish, qimmatbaho hayvonot va o'simlik dunyosiga zarar yetkazish kabi harakatlar jinoyat tarkibi sifatida baholanadi.

Mazkur mavzuning chuqur o'rganilishi akademik litsey o'quvchilarida ekologik madaniyatni yuksaltirish, huquqiy ong va ekologik xavfsizlikka doir masalalarga mas'uliyat bilan yondashuvni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, ekologik jinoyatlarni tahlil qilish orqali talabalarda jinoyat tarkibining alohida elementlarini aniqlash, amaliy misollar asosida yuridik baho berish, sud amaliyotiga tayangan holda ilmiy yondashuvni shakllantirish ko'nikmalari rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, ekologiya sohasidagi jinoyatlar bilan samarali kurashish uchun nafaqat huquqiy mexanizmlarni, balki ijtimoiy, iqtisodiy va axborot-kommunikatsiya yondashuvlarini uyg'unlashtirish talab etiladi. Bu esa huquqshunos mutaxassislarning ushbu yo'nalishdagi bilimlarini kengaytirish va amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. O'zbekiston Respublikasi IIV akademik litseylari uchun darslik. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2023 – 184b
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi – asosiy normativ hujjat.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi – jinoyat ishlari yuritilishi tartibini belgilaydi.
5. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – jinoyat huquqining asosiy prinsiplari shu yerda belgilangan.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining plenum qarorlari
7. M. Rustambayev. "Jinoyat huquqi (Maxsus qism)" – jinoyat turlarining tahlili.